

УДК 811.161.2'271.12'366.541/.547(47+57)
DOI: 10.18523/lcmp2522-9281.2021.7.68-91

Наталя Кобченко

<https://orcid.org/0000-0003-4369-5909>

ВОКАТИВ І НОМІНАТИВ У ФУНКЦІЇ ЗВЕРТАННЯ: ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ НОРМИ В РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД

Статтю присвячено дослідженню витоків позиційної конкуренції вокатива й номінатива у функції звертання. Проаналізовано тактики формування синтаксичної норми щодо експлікації звертання у вишівських і шкільних граматиках кінця 30-х – початку 50-х рр. ХХ ст. На матеріалі драматичних творів соцреалістів простежено реальні засоби вираження звертання в мовній практиці, що передувала кодифікації мовної норми в цих підручниках.

Ключові слова: вокатив, номінатив, звертання, мовна норма, синтаксична норма, лінгводидактичний дискурс.

1. Вступ

Тривалий науковий інтерес до вокатива зумовлений складністю його граматичної і семантичної сутності, особливостями синтаксичної спеціалізації, наявністю/відсутністю спеціальних морфологічних показників у різних мовах та обов'язковим прагматичним навантаженням у мовленнєвих актах, а в українських реаліях підсилений ще й історією його трактування. Як зазначає А. Загнітко, «сучасний український вокатив потребує розгляду в еволюційно-проспективному, формально-граматичному, семантико-синтаксичному, функційно-комунікативному вимірах. Еволюційно-проспективний розгляд уможливує встановлення сутності вокатива в різні періоди розвитку граматичного ладу та визначення закономірностей реалізації його навантажень у внутрішньовідмінковій та позавідмінковій системі, окреслення його еволюційної динаміки й силового чи вольового обмеження» (Загнітко, 2020, с. 131). На нашу думку, особливої уваги потребує студіювання цього відмінка саме в еволюцій-

но-проспективному аспекті, адже він є категорією, підходи до граматичного статусу та функційного потенціалу якої в українській лінгводидактиці двічі кардинально змінювалися, і ці зміни відбувалися після знакових історичних подій. До початку 30-х рр. ХХ ст. автори граматик констатують лише один спосіб вираження звертання – вокатив, часто акцентуючи на ненормативності номінатива в цій функції (Крымский, 1907, с. 35; Сімович, 1919, с. 150; Левицький, 1923, с. 65–66). Точкою зміни акцентів став 1933 рік, саме тоді новий народний комісар освіти УРСР В. Затонський створив комісію на чолі з А. Хвилею «для перевірки роботи на мовному фронті» (Український правопис, 1933, с. 3). 26 квітня цього ж року комісія народного комісара освіти, заслухавши доповідь А. Хвилі «Націоналістична небезпека на мовному фронті й боротьба проти неї», ухвалила низку резолюцій, в одній з яких з-поміж іншого зазначено: «Переглянути наукову і учбову підручникову літературу, викривши націоналістичні прояви, та надалі спрямувати висвітлення мовних питань з марксистсько-ленінських методологічних позицій» (Резолюція... 26 квітня 1933, 2005, с. 142). У зазначених резолюціях на прямі випадки проти кличного відмінка не натрапляємо, проте після їх оприлюднення усі радянські підручники для вищої і середньої школи фіксують два засоби вираження звертання – «кличну форму» та називний відмінок (Кулик, 1948, с. 284; Кудрицький, 1949, с. 76; Білодід, 1972, с. 225). У лінгводидактичній літературі, виданій після 1991 р., знову спостерігаємо інваріантність норми щодо морфологічного вираження звертання – кличний відмінок (Вихованець, 1993, с. 26; Плющ, 1994, с. 351; Шульжук, 2004, с. 173; Дудик, & Прокопчук, 2010, с. 237; Мойсієнко, 2013, с. 151). Для того, щоб адекватно оцінити вплив на зміни зазначеної граматичної норми внутрішньомовних та позамовних, зокрема політичних, чинників, тобто з'ясувати ступені «силового» і «вольового» обмежень вокатива, треба обстежити мовну практику вираження звертання до 1930-х рр., протягом 1933–1991 рр. та від 1991 р. дотепер. Це завдання потребує тривалого дослідження із залученням величезного масиву фактичного матеріалу, що ілюструє усі функційні стилі української мови, а висвітлення його результатів перевершує жанр наукової статті. Тому в пропонованій розвідці обмежуємося лише одним з аспектів і простежуємо, чи корелює задекларована радянськими підручниками морфологічна варіантність вираження звертання з його реальним втіленням у драматургічних текстах радянських класиків.

2. Теоретичне підґрунтя дослідження

Мовну норму розуміємо як «сукупність мовних засобів, що відповідають системі мови й сприймаються її носіями як зразок суспільного спілкування у певний період розвитку мови й суспільства» (Українська мова, 2004, с. 420). Традиційно мовні норми класифікують відповідно до рівнів мовної системи, виокремлюючи орфоепічні, орфографічні, лексичні, фразеологічні, граматичні й стилістичні норми. Граматичні норми охоплюють словотвірні, морфологічні й синтаксичні норми. Незважаючи на кілька ґрунтовних праць (Т. Коць, С. Харченко), що з'явилися останнім часом, вони залишаються найменш дослідженими в сучасній українській лінгвістиці. Що стосується синтаксичної норми, то немає навіть усталеного визначення цього поняття. Дуже часто автори навчальних посібників та наукових розвідок взагалі не подають дефініції цього поняття, пояснюючи його на прикладі поширених помилок у побудові речень. Деякі вчені синтаксичну норму тлумачать як правила конструювання синтаксичних конструкцій (Терлак, 2004, с. 493; Коць, 2013, с. 139). С. Харченко пропонує визначення синтаксичної норми, яке відбиває не лише сфери реалізації цього явища, а і його визначальні характеристики: «Синтаксичну норму витлумачуємо як сформований історично лінвокультурологічний феномен та основу літературної мови, що становить сукупність системно-граматичних, функційно-стильових синтаксичних одиниць (елементів) мовної системи, які в певний період (проміжок часу) апробовані та визнані суспільством (здебільшого всім суспільством і насамперед його освіченою частиною) за взірцеві, коректні або щонайменше можливі» (Харченко, 2017, с. 180). На нашу думку, засоби вираження синтаксичних одиниць і категорій також є синтаксичними нормами, оскільки вони регулюють їхню реалізацію. Відповідно й морфологічне оформлення звертання розглядаємо в системі синтаксичних норм.

Важливим чинником розвитку літературного стандарту є кодифікація мовної норми. Помітною тенденцією сучасного українського власнелінгвістичного й особливо лінгводидактичного дискурсу є ревізія кодифікованих за доби тоталітаризму мовних норм, що часом спричиняє наукові дискусії. Г. Яворська пояснює цю тенденцію тим, що кодифіковані за радянських часів норми «виявилися відірваними від живої мовної практики», бо функціонування української мови було обмеженим у багатьох суспільних сферах, які мав обслуговувати літературний стандарт (Яворська, 2000, с. 157). Проте С. Єрмоленко не погоджується з цим

положенням, оскільки «по-перше, кодифіковані норми реально функціонують у сфері освіти, переважають у державному книгодрукуванні, українськомовних засобах масової інформації; по-друге, літературна мова – продукт культурної діяльності освіченого суспільства, який не тотожний живій мовній практиці» (Єрмоленко, 2013, с. 11). Оцінюючи наслідки тоталітарної доби, Л. Масенко зазначає, що «зміни, яких зазнала українська мова протягом радянського періоду, не можна вважати наслідком її розвитку» (Масенко, 2004, с. 91). Зокрема, щодо граматики М. Баган зазначає про нагальність потреби «переконливішого обґрунтування та послідовнішого впровадження синтаксичних норм у сучасну українську мовленнєву практику», адже тривале використання російської мови в багатьох сферах суспільного життя «спричинилося до закріплення у мовомисленні українців чужих синтаксичних конструкцій, не типових для української мови зворотів, засобів вираження синтаксичних зв'язків і відношень» (Баган, 2016, с. 80). Натомість А. Лучик вважає, що сучасним кодифікаторам варто взяти до уваги той факт, що «мовний організм уже “перетравив” свого часу насильницьки втілені в його систему невластиві елементи хоча й спорідненої, але чужої мови, ввівши їх у координати своїх синтагматичних, парадигматичних, аксіологічних зв'язків та зробивши повноправними членами угруповань питомих українських мовних елементів» (Лучик, 2016, с. 53). Вагомим аргументом у таких дискусіях стануть результати своєрідного дослідження кореляції запроваджених у граматику радянського періоду норм із мовною практикою, що їм передувала. Також виявлені на широкому мовному матеріалі факти сприятимуть усуненню тенденційності та емоційності суджень із сучасного наукового дискурсу.

У сучасному мовознавстві вже представлені деякі ретроспективні дослідження кодифікації української мови на синтаксичному рівні. Зокрема, Н. Ясакова висвітлила історію потрактування суб'єктної семантики й засобів її репрезентації в реченнях з предикативами на -но, -то (Ясакова, 2016, с. 167–186). С. Харченко обґрунтувала методологічні засади вивчення синтаксичної норми, виокремила періоди становлення української синтаксичної норми та простежила історію становлення деяких із них, а саме: компонентний склад пасивних конструкцій, морфологічне вираження складеного іменного присудка, вибір сполучних засобів у складнопідрядних реченнях із підрядною присубстантивно-атрибутивною частиною (Харченко, 2017). Низку статей Т. Коць присвячено ви-

вченню динаміки граматичної норми, впливам на неї соціально-політичних чинників, її реалізації в публіцистичному стилі (Коць, 2010; Коць, 2013; Коць, 2014; Коць, 2015). В одній із них лінгвістка окреслила кореляцію кодифікованих норм щодо реалізації категорій роду й відмінка з їхнім реальним втіленням у мові періодики 40–50-х рр. ХХ ст., де з-поміж іншого згадує й про вживання номінатива й вокатива в ролі звертання (Коць, 2015, с. 87–88). Таке дослідження потребує поглиблення за рахунок розширення мовного матеріалу як у функційно-стильовій, так і в хронологійній площині. Зокрема, щоб оцінити фактичні передумови декларування морфологічних варіантів утілення функції звертання в радянських граматиках кінця 30-х – початку 50-х рр. ХХ ст., варто обстежити мовну практику ранішого періоду.

З огляду на все вищезазначене мета пропонованої розвідки – зіставити кодифіковану в радянських граматиках морфологічну варіантність вираження звертання з його реальним втіленням у драматичних творах 20–30-х рр. ХХ ст. та з'ясувати наявність/відсутність прагматичних відмінностей вокатива й номінатива в цій функції.

3. Методи й матеріал дослідження

Оптимальним для реалізації поставленої мети вважаємо застосування дискурсивно-аналітичного підходу, у межах якого поєднуємо методики дискурс-аналізу (для обстеження лінгводидактичного дискурсу кінця 1930-х – початку 1950-х рр. на предмет конструювання нової синтаксичної норми) та контент-аналізу (для визначення реальної мовної практики вираження звертання наприкінці 1920-х – у 1930-х рр. у текстах соцреалістів). На фінальному етапі застосовуємо загальнонауковий метод зіставлення (для порівняння кодифікованих граматиками засобів вираження звертання з його реальним утіленням у мовній практиці, що передувала встановленню цієї мовної норми).

Джерелами мовної норми є підручники з граматики для вищої і середньої школи. Через заборони й вилучення з ужитку багатьох лінгвістичних і лінгводидактичних праць 20-х – початку 30-х рр. ХХ ст. підручників з української мови для вишів аж до кінця 1940-х рр. фактично не було (Жовтобрюх, 1991, с. 216–217; Бевзенко, 1991, с. 99–101). Лише 1948 р. побачив світ «Курс сучасної української літературної мови» Б. Кулика (підручник для нефілологічних факультетів), 1949 р. у серії видань «Університет на дому» вийшли два випуски «Українська мова». 1951 року

опубліковано двотомний «Курс сучасної української літературної мови» за редакцією Л. Булаховського, який протягом майже десятиліття був чи не єдиним посібником для підготовки філологів. Трохи кращою була ситуація у середній школі: там здебільшого послуговувалися підручниками В. Ващенко (1938), Б. Кулика і Й. Кудрицького (1939) та А. Загородського (1946) (Жовтобрюх, 1991, с. 217). Саме ці видання й задекларували зміну після 1933 р. мовної норми щодо морфологічного втілення звертання, тому саме їх і залучаємо до аналізу формулювання синтаксичної норми вираження звертання. Посібники зі стилістики й культури мовлення, які мали б пояснювати особливості варіантних форм вокатива й номінатива для втілення функції звертання, почали з'являтися ще пізніше – з кінця 1950-х рр., зокрема праця В. Ващенко «Стилістичні явища в українській мові» (1958).

Одна із резолюцій, ухвалених 26 квітня 1933 р. комісією «для перевірки роботи на мовному фронті», стосувалася боротьби з «націоналістичним шкідництвом у справі граматичній». Один з обов'язкових приписів цього документа визначав матеріал, на якому мовознавці мають «конструювати» граматичні норми української літературної мови. Таким матеріалом, згідно з резолюцією, «мають бути насамперед масово-поширені мовні прикмети сучасної української мови на території УСРР в усіх її виявах (мова пролетарських і революційних письменників, мова політичних вождів, преси, наукової літератури, жива розмовна мова міського й сільського пролетаріату, як також критично використовувана мовна спадщина)» (Резолюція... в справі граматичній, 2005, с. 151–152) (виділення моє. – *Н. К.*). У зв'язку з цим цікаво простежити, чи справді лінгвісти орієнтувалися на мову пролетарських і революційних письменників, постулюючи в підручниках із граматики паритет називного й кличного відмінків у втіленні функції звертання, чи це було реалізацією партійної політики «зближення братніх мов».

Для з'ясування цього питання ми проаналізували морфологічне вираження звертань у п'єсах кінця 20–30-х рр. ХХ ст. українських радянських письменників – І. Микитенка, І. Дніпровського, Ю. Яновського, О. Корнійчука. Вибір такого мовного матеріалу зумовлений кількома чинниками. По-перше, ці автори цілком відповідають визначенню «пролетарський і революційний письменник», адже вони були щирими прихильниками комуністичного ладу, трансляторами більшовицької ідеології, оспівували у творах класову боротьбу, дружбу народів, будівництво

соціалізму, проблеми індустріалізації тощо. По-друге, більшовики розглядали театр як один із найважливіших агітаційно-пропагандистських інструментів, промовистим свідченням чого є хоча б виступ М. Скрипника (народного комісара освіти УРСР) на театральному диспуті 1929 р., де він наголошував: «Театр, що в руках пролетаріату є могутня зброя перевиховання широких мас, повинен відіграти величезну роль в цій великій будівничій роботі: дати відповідь на проблеми сучасности, припасувати ідеї соціалістичного будівництва, організувати нову психіку й побут широких мас будівництва соціалізму, збудувати їхню активність і творчий ентузіазм. Коли пролетаріат шляхом найбільших зусиль і напруження своєї волі, ведучи за собою незаможницько-селянську масу села, перебудовує країну на соціалістичних засадах, творить нове суспільство, – театр не може бути радянсько-пролетарським, якщо він не пройметься ентузіазмом нашої доби, якщо він усім своїм єством не зрозуміє історичної ролі пролетаріату і не віддасть свідомо і без найменших вагань усієї своєї роботи на службу соціалістичної революції» (Ревуцький, 1989, с. 585). Очевидно, що за таких умов роль драматургів у реалізації покладеної на театр функції була провідною, адже саме вони мали наповнювати його репертуаром. Цілком слушно Т. Свєрбілова та Л. Скорина діяльність тогочасних авторів схарактеризували як «посередництво культурних тлумачів», які повинні були створювати примітивно структуровані й недвозначні абетки для поширення панівної ідеології серед мас (Свєрбілова, & Скорина, 2007, с. 51). Зважаючи на це, до таких текстів були поставлені жорсткі вимоги, і напевне, не лише щодо змісту, а й щодо мовного оформлення. І по-третє, частотність вживання конструкцій із звертаннями в драматичних текстах набагато вища, ніж у прозових та поетичних, що зумовлено їхньою жанровою специфікою. А тому аналіз цих мовних одиниць у п'єсах детальніше окреслить реальну картину їхнього морфологічного вираження.

Вибір часових рамок написання аналізованих творів (кінець 20-х – 30-ті рр. XX ст.) зумовлений двома чинниками. По-перше, тим, що це період, який передував утвердженню нової, варіантної, норми вираження звертання в шкільних і вишівських граматиках; теоретично кодифікатори кінця 30-х – початку 50-х рр. XX ст. мали брати до уваги мовну практику попередніх десятиліть. А по-друге, тим, що кодифікаторів 20–30-х рр. XX ст., які декларували єдину норму вираження звертання – вокатив, було звинувачено в ігноруванні сучасної їм мовної практики.

4. Чи забороняли кличний відмінок?

У сучасних науково-популярних і навіть подекуди власне-наукових публікаціях можна натрапити на дещо емоційні твердження про заборону кличного відмінка радянською владою, вилучення його з іменниково-відмінкової парадигми в українському правописі 1933 р. У жодному разі не маємо на меті заперечити згубний вплив на функціонування української мови та розвиток українського мовознавства більшовицького тоталітарного режиму, однак хочемо наголосити, що лише неупереджений і незаангажований погляд на події та процеси колоніального минулого є передумовою об'єктивної оцінки його наслідків і успішного подолання наших постколоніальних комплексів шляхом їх наукового й побутового осмислення.

У радянських граматиках, опублікованих після 1933 р., вокатив справді був вилучений із системи відмінків, йому було надано статусу особливої форми, що поступово занепадає через його позиційну конкуренцію з називним відмінком. Трансляція цієї «офіційної теорії» через усі підручники для вищої і середньої шкіл була однією з тактик реалізації більшовицької політики «зближення братніх мов», адже сучасна російська мова кличний відмінок втратила, оскільки його функції цілком перейняв називний (Борковский, & Кузнецов, 1963, с. 211). Проте потрактування вокатива як «неповноцінного» відмінка не є вигадкою радянських функціонерів. У 20-х рр. ХХ ст. під впливом ідей європейських учених, які потрактовували вокатив або як «несправжній» відмінок, або як синкретичну іменниково-вигукову форму (наприклад, Miklosich, 1868–1874), а також зважаючи на формальні й функційні вияви цієї категорії в українській мові (наявність спеціальної флексії лише для іменників чоловічого й жіночого роду та регулярна його експлікація в назвах осіб), деякі українські мовознавці відмовляються від концепції семикомпонентної відмінкової системи й починають на позначення вокатива оперувати термінологійною сполукою «клична форма» (Білецький та ін., 1927, с. 12; Сулима, 1928; Наконечний, 1928). Такий підхід став настільки поширеним, що Є. Тимченко в монографії «Вокатив і інструменталь в українській мові» значну увагу приділяє його аргументованій критиці (Тимченко, 1926, с. 3–5). Тобто українській лінгвістиці 20–30-х рр. ХХ ст. був притаманний плюралізм наукових підходів до потрактування граматичного статусу вокатива, і більшовики просто обрали вигідну для реалізації своєї мовної політики теорію. Але варто наголосити, що в питанні морфологічного вираження звертання прихильники обох поглядів на грама-

тичний статус вокатива були одностайні: вокатив визнавали єдиним нормативним засобом репрезентації звертання, натомість номінатив у цій функції кваліфікували як порушення норми, зумовлене впливом російської мови (Крымский, 1907, с. 35; Сімович, 1919, с. 150; Левицький, 1923, с. 65–66; Сулима, 1928, с. 43; Наконечний, 1928, с. 112–113).

Цікаво, що й у проєкті українського правопису, опублікованому для обговорення 1926 р., і у самому виданні правопису, ухваленому 1928 р., використано саме термін «клична форма», хоча пояснення закінчень іменників у цій формі викладено після пояснення закінчень називного відмінка (Український правопис. Проєкт, 1926, с. 38–39; Український правопис, 1929, с. 32–33). У «Таблиці відмін і зразків відмінювання» кличну форму також розташовано на другому місці після називного відмінка (Український правопис, 1929, с. 30–31). Правопис 1933 р. у частині, присвяченій іменниковим закінченням, відрізняється від правопису 1929 р. насамперед організацією матеріалу: зразки відмінювання й пояснення відмінкових закінчень подано за відмінами іменників, а не за родами. Щодо вокатива, то його вилучено лише з «Таблиці відмін і зразків відмінювання» (Український правопис, 1933, с. 30–31), у рубриці ж «Уваги до окремих відмінків» є пояснення закінчень іменників I і II відмін у «кличній формі». Але цей матеріал розміщений уже після пояснень закінчень інших відмінків (Український правопис, 1933, с. 35–36, 40). У наступному виданні українського правопису 1945 р. таблиця «Зразки відмінювання іменників» уже містить «кличну форму» (Український правопис, 1945, с. 60–63). Після пояснень закінчень «кличної форми» для іменників II відміни подано ремарку: «Рідше у звертаннях уживаються закінчення називного відмінка» (Український правопис, 1945, с. 73), якої не було у правописі 1933 р. Отже, правопис 1933 р. хоч у багатьох аспектах і спотворював фонетико-граматичну систему української мови, не легалізував розхитування мовної норми щодо вираження звертання. Це було зроблено в правописі 1945 р.

Як було зазначено в розділі «Методи та матеріал дослідження», до кінця 40-х рр. XX ст. підручників із граматики для вищої школи не було. Фактично вони почали з'являтися після виходу правопису 1945 р. і, очевидно, у визначенні мовних норм були зорієнтовані на нього. Аналіз трьох згаданих граматик переконує у тому, що порівняно з періодом 1920–1930-х рр. змінилися принципи й тактики розгортання лінгводидактичного дискурсу. Насамперед їм притаманна монологічність викла-

ду. Щодо висвітлення проблеми вокатива, то всюди він потрактований як особлива форма іменника, яка прилягає до його шестикомпонентної відмінкової парадигми (Кулик, 1948, с. 98; Багмут, 1949, с. 80; Булаховський, 1951, с. 306). Щодо вираження звертання констатовано подвійну норму – «клична форма» та називний відмінок. Прикметною рисою формулювань про способи вираження звертання є вживання кванторних слів на зразок *частіше, рідше* та модального дієслова *могти*, коли йдеться про номінатив, зокрема: *Найчастіше звертання виражається іменником у кличній формі; воно може бути виражено і формою називного відмінка* (Кулик, 1948, с. 284); *Найчастіше звертання стоїть у кличній формі іменників ... Звертання може стояти і у формі називного відмінка ...* (Кудрицький, 1949, с. 76); *Рідше у звертаннях виступає закінчення називного відмінка* (Булаховський, 1951, с. 443). З одного боку, такі формулювання репрезентують номінатив як другорядний засіб вираження звертання, еквівалентний вокативові. А з іншого, використання зазначених мовних засобів надає цьому повідомленню характеру побіжної несуттєвої зауваги. Саме такий прийом і формує ілюкутивну силу висловлення – переконати адресата, що еквівалентність номінатива вокативові в позиції звертання – це загальновідомий факт, та запобігти виникненню в нього запитань про відмінності цих двох засобів.

Відомості про способи вираження звертання, викладені у шкільних підручниках, і застосовані там дискурсивні практики не відрізнялися, хоча деякі з цих посібників і були опубліковані до виходу другої радянської редакції українського правопису. До прикладу: *Звертання-іменники можуть стояти в кличній формі або називному відмінку* (Ващенко, 1938, с. 68); *Звертання виражається іменником у кличній формі, а також і формою називного відмінка* (Кулик, & Кудрицький, 1939, с. 60); *Звертання найчастіше стоїть у кличній формі іменника, зрідка – в формі називного відмінка* (Загородський, 1946, с. 70). Подекуди приклади, наведені для ілюстрації називного в ролі звертання, є дискусійними, адже в множині форми вокатива й номінатива омонімічні, пор.: *Ростіть, будови, гомоніть, мости, Старому – тліть, новому – процвісти* (Рильський) (Кулик, & Кудрицький, 1939, с. 60).

В аналізованих граматиках немає коментарів про стилістичні чи прагматичні відмінності «кличної форми» і називного відмінка в ролі звертання, і це створює враження, ніби цей вибір має відбуватися на розсуд мовця. На певну конкретизацію натрапляємо у двох посібниках. Зокрема,

Й. Кудрицький констатує, що називний відмінок у звертанні постає, «особливо при назвах імен і прізвищ людей», ілюструючи цю тезу двома прикладами зі звертанням *Сталін* (Кудрицький, 1949, с. 76). У праці за редакцією Л. Булаховського зазначено: «У звертанні, що складається з загального слова та імені або прізвища, закінчення кличної форми буває у загальному слові, тоді як ім'я може дорівнювати називному відмінкові, а прізвище завжди має лише форму називного відмінка: *товаришу Артем* і *товаришу Артеме*, *друзе Ігор* і *друзе Ігоре*, тільки *товаришу Дмитрук*, *громадянине Дорошенко*» (Булаховський, 1951, с. 443). Очевидно, ці тези варто вважати результатом спостереження авторів над мовною практикою, адже в граматиках ХІХ – початку ХХ ст. на подібні ремарки не натрапляємо. Згадки про вираження звертання номінативом є в кількох граматиках ХІХ–ХХ ст., але вони стосуються інших випадків: у разі вираження звертання двома загальними назвами, друга назва може поставати в кличному відмінку (*пане лікар* і *пане лікарю*) (Осадца, 1862, с. 216; Крымский, 1907, с. 35–36; Сімович, 1919, с. 150). У граматиці М. Осадци також подано ремарку стилістичного характеру про те, що звертання в називному відмінку свідчить про грубий тон мовця або його неповагу до адресата (Осадца, 1862, с. 216).

За свідченнями В. Німчука, у проєкті правопису 1945 р. були пропозиції виписати правила вживання «кличної форми», зокрема кодифікувати паралельне вживання звертань на зразок *товаришу Петро* і *товаришу Петре*, *brate Іван* і *brate Іване*; *товаришу Федорук*, *друзе Максименко*, *Іван Петрович* і *Іване Петровичу* тощо (Німчук, 2002, с. 25), проте, як бачимо, до остаточної редакції правопису це не увійшло.

Цікаво порівняти канон радянських підручників із висвітленням способів вираження звертання у працях лінгвістів діаспори. Зокрема, Ю. Шевельов у праці «Нарис сучасної української літературної мови», виданій 1951 р. у Мюнхені, на позначення вокатива оперує терміном «клична форма» і зауважує «обмеження ролі кличної форми». Поширення номінатива у функції звертання він тлумачить виявом загальної тенденції розвитку української іменникової парадигми, що полягає у «нахилі зменшити число відмінків» (Шерех, 1951, с. 233). Але Ю. Шевельов резюмує, що процес витіснення вокатива номінативом далекий від завершення, «і загалом нормою літературної мови лишається вживання кличної форми, особливо від слів великої поширеності (імена осіб, назви ступенів спорідненості тощо)» (Шерех, 1951, с. 234).

5. Морфологічне вираження звертань у п'єсах соцреалістів

І. Микитенко, який, за словами Ю. Шевельова, щороку «продукував п'єсу відповідно до останньої постанови ЦК партії. Про колективізацію – маєш “Диктатуру”. Про перевиконання норм виробітку в Донбасі – “Справа честі”. Про побудування Дніпрельстану – “Дівчата нашої країни”. І так далі» (Шевельов, 2009, с. 289–290), у драматургійних творах для вираження звертань досить послідовно використовує форму кличного відмінка. Зокрема, у п'єсах «Диктатура» (1929) та «Дівчата нашої країни» (1932–1933) звертання, виражені ім'ям, сполукою імені та по батькові, прізвищем, загальною назвою, а також сполукою двох загальних назв, постають лише у кличному відмінкові, наприклад: *Гришо, Стьопо, Григорію, Андрію, Макаре, Параню, Оксано, Пантюшо, Пантелею, Павлушо, Павле, Василю, Григорію Івановичу, Макаре Митрофановичу, Пантелею Івановичу, Андрію Кириловичу, Дударю, Свистуне, Книше, Ромашико, Гороше, Небабо, Ковалю, Малошитане, Чирво, Чорнего, агітаторко, куме, доню, гражданко, товаришу, агітпропе, діду, синку, папашо, свашко, громадянине* («Диктатура»); *Машо, Миколо, Павлушо, Йосипе, Антошо, Мотре, Ревеко, Фросю, Валю, Ларісо, Антоне, Стьопо, Явтуше, Стьопо, Ваню, Антоне Макаровичу, Микито Сидоровичу, Ларісо Павлівно, Павле Дмитровичу, Пронашко, Скрипко, Скрипочко, Панахидо, Гайдаренку, мамо, бригадире, батьку, провокаторе, хлопче, дамочко, товаришу бригадире, товаришу інженере, товаришу командире* («Дівчата нашої країни»).

Варто зазначити, що у п'єсі «Дівчата нашої країни» трапляються звертання у формі імені та по батькові, у яких імена виражені називним відмінком, а по батькові – кличним, наприклад: *Тома Гордєєвичу, Василь Андрійовичу*. Однак це можна пояснити злиттям імені й по батькові в одне фонетичне слово внаслідок манери чи темпу мовлення героїв, які їх вимовляють, відповідно закінчення кличного відмінка набуває лише постпозиційне формальне слово звертання.

Цікаву картину являють собою звертання, виражені сполукою загальної та власної назви. Якщо власною назвою є ім'я, то обидві лексеми постають лише у формі кличного відмінка, наприклад: *куме Андрію, куме Петре, дядьку Григорє, дядьку Антоне, тітко Лукере* («Диктатура»). Якщо власною назвою є прізвище, то частіше обидва слова таких звертань оформлені кличним відмінком, наприклад: *товаришу Малошитане, товаришу Гороше, товаришу Дударю, товаришу Малошитане, товаришу*

Нечає («Диктатура»); *товаришу Шкурко*, *Товаришу Водоп'яне*, *товаришу Гейвуде* («Дівчата нашої країни»); і значно рідше прізвище постає в називному відмінку, наприклад: *товаришу Чабаненко* («Диктатура»); *товаришу Шметелюк*, *товаришу Павелко* («Дівчата нашої країни»). Лише кілька прізвищ у різних аналітичних звертаннях виражені то кличним відмінком, то називним, але загальна назва таких сполук постає тільки в кличному відмінкові, пор.: *товаришу Водоп'яне*, *товаришу Гейвуде – містере Гейвуд*, *містере Водоп'ян* («Дівчата нашої країни»). Прикметно, що український правопис 1933 р. констатує відсутність «кличної форми» для низки іншомовних імен та загальних назв на позначення особи, зокрема для слова *містер* (Український правопис, 1933, с. 35). Також бачимо, що спосіб оформлювати звертання, виражене загальною назвою та прізвищем, якому віддає перевагу І. Микитенко, суперечить рекомендованому авторами «Курсу сучасної української мови» за редакцією Л. Булаховського (див. Булаховський, 1951, с. 443). Напевне, «конструюючи» граматичну норму, автори цієї праці орієнтувалися на мову інших «пролетарських і революційних письменників».

Називним відмінком у І. Микитенка оформлені лише звертання, виражені іменниками з суфіксом *-ок-*, що надає слову відтінку фамільярності або зневажливості, наприклад: *браток*, *товаришок*, *сваток* («Диктатура»). У таких випадках вибір номінатива виправданий стилістично – він підтримує надану суфіксом конотацію, оскільки кличний відмінок її б нейтралізував, адже він у функції звертання зазвичай або інтимізує висловлення, або увиразнює його офіційність. Це підтверджує і той факт, що коли до того самого персонажа звертаються на прізвище без такого суфікса, воно постає у формі кличного відмінка, пор.: *Ковалю – Ковальок* («Диктатура»).

Цікавими є тенденції морфологічного втілення звертань у п'єсі про громадянську війну ще одного «революційного письменника» І. Дніпровського «Яблуневий полон» (1926), що наприкінці 1920-х рр. була однією з найпопулярніших у театральних репертуарах (Свербілова, & Скорина, 2007, с. 260–261). Аналіз цього аспекту в зазначеному творі наводить на думку про те, що автор обіграє вибір між кличним і називним відмінками як один із засобів образної характеристики персонажів. Власне, він використовує цю морфологічну варіативність як додатковий художній прийом для вияскравлення протиставлення між антагоністичними групами персонажів. У творі на передньому плані змальовано пред-

ставників двох ворожих таборів – «повстанців» (прихильники більшовицької ідеології) та «петлюрівців» (борці за незалежність України), і живання звертання у тому чи тому відмінкові корелює з ідейними переконаннями персонажів. Зокрема, усі звертання в репліках представників табору «петлюрівців» оформлені лише кличним відмінком, наприклад: *козаче, діду, чоловіче, товаришко, хлопче, пане отамане, батьку отамане, Нещадиме, Ярославно*. Натомість звертання в репліках представників більшовицького табору виражені здебільшого називним відмінком, наприклад: *Таня, Адам, Іва, браток, брат, тьотюшка, дедушка, товариши Сатана, товариши командир*. Використання кличного відмінка у їхніх репліках трапляється у двох випадках і має чітке функційне навантаження. Перша його функція – це інтимізація висловлення, її кличний відмінок реалізує у: 1) сцені залицяння одного з повстанців, Матросса, до своєї соратниці Тані, наприклад: *Як сіно м'якеньке. Як груди в тебе, Таню; Ой хороша ж ти, Таню, і сама того не знаєш*. (Сп'яніло). *Таню! Давай спать сьогодні разом. Федерацію составим. Га?; Таню. Давай одружимось з тобою. Га?;* та 2) репліках командира полку повстанців Зіновія, адресованих його коханій та його братові, наприклад: *Йди сюди, моє капризне пташенятко, шуме мій хороший; Більше за тебе, брате, повір!; Артеме, клянусь тобі...* Друга ж функція кличного відмінка в ролі звертання в репліках цих персонажів полягає у вираженні іронії, наприклад: [Таня копіює жест Іви] *Пане матросе, прошу*.

Усе це свідчить про те, що І. Дніпровський сприймає категорію вокатива як виразно національну рису української мови. А як носій більшовицької ідеології усі прояви національного вважає ворожими, тому змальовану у його п'єсі поразку «петлюрівців» можна ще інтерпретувати як символічне прогнозування занепаду в українській мові кличного відмінка як архаїчного елемента, що не відповідає духу доби. Мова цього письменника цілком могла бути підґрунтям для висновків про те, що «у сучасній мові звертання все частіше виражається формою називного відмінка іменника» (Івченко, 1960, с. 529).

У п'єсі Ю. Яновського «Дума про Британку» (1937) у ролі звертання функціює загалом кличний відмінок, проте трапляється й називний. Як і у творах І. Микитенка та І. Дніпровського, тут звертання, виражені і власними іменами, й загальними назвами, і сполуками загальної назви та імені, переважно постають у цій відмінковій формі, наприклад: *Романе, Устине, Варко, Гнатку, Клеопатро, Гнате, Ганно, Панасе, Гапко, друже,*

жінко, дядьку, серденько, бабусенько, хлопче, брате, куме, батьку, діду, отамане, бабо, мамо, тітко, свахо, матінко, невгамовна душе, божий монаше, бабо Мамаїхо, тітко Варко. У формі називного відмінка послідовно вжито кілька власних і загальних назв, до того ж у репліках різних персонажів – *Лавро, Єгор Іванович, Єгор, Грицько, Петро, Середенко, Герш, Махно, прапорицк, товариш голова.* Також деякі з цих імен і у сполуках із загальною назвою у звертанні мають форму називного відмінка, тоді як загальна назва постає у кличному, наприклад: *дядьку Лавро, дядьку Петро, дядьку Єгор Іванович.* Щодо лексем *Лавро, Грицько, Петро, Середенко, Махно,* то таку тенденцію можна пояснити тим, що їхні закінчення омонімічні із закінченням кличного відмінка (-о) доволі поширеної групи іменників – І відміни твердої групи, тому можуть бути сприйняті як такі, що вже стоять у цій формі. Цікаво, що пестлива форма імені *Лавро* – *Лаврик*, вжита в репліках однієї з персонажок, у ролі звертання постає у вокативі – *Лаврику.*

Персонаж на ім'я Єгор Іванович – уповноважений Ревкому, якого направили в село Британка, де відбувається дія, з відповідним завданням, решта дійових осіб – мешканці цього села. Прикметно, що ім'я Єгор до радянських часів загалом не було характерним для українців, у розгляданій п'єсі воно має дещо екзотичний відтінок на тлі інших традиційних імен. Тому вживання цього імені у ролі звертання у формі називного відмінка, з одного боку, може бути зумовлене відсутністю традиції відмінювати його, а з іншого – авторським наміром наголосити на особливому статусі цього персонажа, вивисити цей образ на тлі інших ще й за допомогою мовного втілення апеляції до нього.

У звертаннях, виражених іменем та по батькові, ім'я має форму називного відмінка, а по батькові кличного: *Матвій Степановичу, Лавро Устиновичу.* До того ж такого оформлення кілька разів набуває й ім'я *Єгор Іванович* – *Єгор Івановичу.* Як уже було зазначено, кілька звертань мають таке саме оформлення й у І. Микитенка.

У звертаннях, репрезентованих загальною назвою та прізвищем, загальна назва вжита у формі кличного відмінка, а прізвище – у формі називного, наприклад: *товаришу Коваль, товаришу Мамай,* що засвідчує небезпідставність сформульованої пізніше норми у звертанні прізвище біля загальної назви оформлювати тільки називним відмінком (Булаховський 1951, с. 443).

Про відсутність певних тенденцій у виборі між кличним та називним відмінками у функції звертання можна говорити щодо драматичних

творів О. Корнійчука. Потрібно зазначити, що за правління Сталіна цей автор мав статус «придворного драматурга» та був найпослідовнішим речником партійної ідеології (Свербілова, & Скорина, 2007, с. 57). До прикладу, певний хаос у морфологічному вираженні звертання спостерігаємо в його п'єсі «Платон Кречет» (1934). Послідовно у формі кличного відмінка постають лише звертання, виражені загальними назвами на позначення осіб за їхнім родинним чи соціальним статусом, наприклад: *сину, тату, дочко, татку, тьотю, мамо, друже, товаришу*, тобто в репліках із помітним відтінком інтимності. Прикметно, що звертання, репрезентовані подібними іменниками із забарвленням фамільярності, виражені обома відмінковими формами, пор.: *мамаши – мамашо*. Що стосується звертань, представлених власними іменами або сполуками імені та по батькові, то деякі з них вжито лише у формі називного відмінка, наприклад: *Стьопа, Аркадій, Ваня, Майя, Сашко, Марія Тарасівна, Іван Михайлович, Христина Архипівна*; деякі – лише у формі кличного, наприклад: *Валю, Васю, Олю*, а деякі – у різних репліках то у формі називного, то у формі кличного, наприклад: *Ліда, Платон, Платон Іванович, Терентій Йосипович – Лідо, Платоне, Платоне Івановичу, Терентію Йосиповичу*. До того ж репліки, де ті самі звертання оформлені то називним, то кличним відмінком, належать як різним персонажам, так і тим самим, ці варіювання відбуваються навіть у межах однієї сцени, тому закономірність тут виявити важко. Незважаючи на це, не маємо достатньо підстав твердити, що для текстів О. Корнійчука характерний паритет називного й кличного відмінків у втіленні функції звертання, адже в пізнішій його п'єсі «В степах України» (1940) цю функцію реалізує лише кличний відмінок, наприклад: *мамо, сину, тату, тітко, Параско, Галю, Грицю, Катерино, Тарасе, Семене Михайловичу* тощо. Очевидно, послідовне вираження звертань формою кличного відмінка в цьому тексті пов'язане з тим, що описувані події відбуваються в українському селі й дійовими особами є українські селяни, в устах яких звертання у формі називного відмінка звучало б неорганічно. А це свідчить про те, що О. Корнійчук усвідомлював, що специфічною рисою української мови є існування особливого морфологічного засобу, спеціалізованого втілювати функцію апеляції, але не використовував його послідовно в інших п'єсах із певних міркувань. Можливо, як і І. Дніпровський, вважав це архаїчною рисою, що послідовно виявлена лише в мовленні сільського населення, а в мовленні міської інтелігенції, до якої належать персонажі

п'єси, майже занепала. Але якщо не заглиблюватися в причини вибору між вокативом та номінативом, твори цього письменника, і зокрема «Платон Кречет», також могли бути «матеріалом для конструювання» подвійної норми у вираженні звертання.

6. Висновки

Студіювання лінгводидактичної літератури радянського періоду не засвідчує вилучення вокатива як морфологічної форми з системи словозміни іменника. Цю категорію було позбавлено граматичного статусу відмінка, що віддзеркалилося й у єдиновживаній терміносполуці на його позначення – «клична форма». Такий підхід до потрактування вокатива не є витвором більшовицької доби, він віддзеркалений і в деяких працях 20–30-х рр. ХХ ст. Термін «клична форма» офіційно запроваджено в українському правописі 1928 р., у правописі 1933 р. подано пояснення закінчень цієї форми для іменників I і II відміни однини у рубриці «Уваги до окремих відмінків». У правописі 1945 р. вперше з'являється заувага про можливість вираження звертання називним відмінком. Підручники української мови кінця 30-х – початку 50-х рр. ХХ ст. одноставно декларують два способи морфологічного вираження звертання – «клична форма» і називний відмінок, що, очевидно, й дало початок розхитуванню мовної норми.

Обстеження морфологічного вираження звертань у драматичних творах кінця 20–30-х рр. ХХ ст. письменників, що були трансляторами офіційної лінії партії, свідчить про те, що в певних випадках функцію апеляції вони справді оформлювали називним відмінком. Однак хитання між кличним і називним в експлікації звертання не настільки поширені й послідовні, щоб можна було брати їх за підґрунтя формулювання, або, як зазначено в «Резолюції Комісії НКО для перевірки роботи на мовному фронті в справі граматичній», «матеріалом для конструювання» мовної норми. Проаналізований матеріал свідчить про перевагу вокатива у функції звертання. Використання називного в зазначених творах здебільшого слугує засобом досягнення певних прагматичних ефектів або засобом образної характеристики персонажів, і лише в текстах О. Корнійчука не завжди підпорядковане певним закономірностям.

Проведений аналіз дає підстави припустити, що основною причиною значного поширення номінатива у функції звертання в сучасному розмовному мовленні були не прямі приписи радянських підручників

і вилучення вокатива з парадигми відмінювання іменника. На нашу думку, на це вплинув комплекс чинників: з одного боку, розхитування граматичної норми, що полягало в декларуванні двох варіантів вираження звертання, а з іншого – внутрішньомовні особливості, зокрема омонімії морфологічної форми вокатива й номінатива для іменників середнього роду та всіх іменників у множині. Проте ця теза потребує перевірки на ширшому мовному матеріалі, що репрезентує різні функційні стилі української мови, що й становить перспективу цього дослідження.

Список використаної літератури

- Баган, М. (2016). Проблеми формування та дотримання синтаксичних норм української літературної мови. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (Філологічні науки)*, 41, 80–85. Взято з <http://rep.knlu.edu.ua/xmlui/handle/787878787/1544>.
- Багмут, Й. А. (Ред.). (1949). *Українська мова. Вип. 1: Лексика. Фонетика. Морфологія*. Київ: Радянська школа. Серія: Університет на дому. Взято з <https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=10747>.
- Бевзенко, С. П. (1991). *Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови*. Київ: Вища школа.
- Білецький, О., Булаховський, Л., Парадиський, О. & Сулима, М. (1927). *Українська мова*. Харків: ДВУ.
- Білодід, І. К. (Ред.). (1972). *Сучасна українська літературна мова: Синтаксис*. Київ: Наукова думка.
- Борковський, В. & Кузнецов, П. (1963). *Историческая грамматика русского языка*. Москва: Академия наук СССР.
- Булаховський, Л. А. (Ред.). (1951). *Курс сучасної української літературної мови*. Т. 1: Вступ. Лексика. Фонетика. Морфологія. Наголос. Київ: Радянська школа.
- Вашенко, В. С. (1938). *Грамматика української мови*. Ч. 2. Синтаксис. Київ: Радянська школа.
- Вихованець, І. Р. (1993). *Грамматика української мови. Синтаксис*. Київ: Либідь.
- Дудик, П. С. & Прокопчук, Л. В. (2010). *Синтаксис української мови*. Київ: ВЦ «Академія».
- Єрмоленко, С. Я. (2013). Диференційні ознаки літературної мови. В С. Я. Єрмоленко (Ред.), *Літературна норма і мовна практика* (с. 6–19). Ніжин: Видавництво «Аспект-поліграф».
- Жовтобрюх, М. А. (1991). *Нарис історії українського радянського мовознавства (1918–1941)*. Київ: Наукова думка.
- Загнітко, А. (2020). Типологія формальних, семантичних і функційно-комунікативних виявів вокатива. *Slavica Wratislaviensia*, 172, 131–142. <https://doi.org/10.19195/0137-1150.172.12>
- Загородський, А. (1946). *Грамматика української мови*. Ч. II. Синтаксис. Київ, Москва: Радянська школа.
- Івченко, М. (1960). *Сучасна українська літературна мова*. Київ: Видавництво Київського університету.
- Коць, Т. (2010). Про прескриптивну і дескриптивну норму в граматиці. *Культура слова*, 72, 47–55.
- Коць, Т. А. (2013). Динаміка граматичної норми. В С. Я. Єрмоленко (Ред.), *Літературна норма і мовна практика* (с. 137–209). Ніжин: Видавництво «Аспект-поліграф».
- Коць, Т. А. (2014). Літературна норма в прескрипціях кінця XIX – початку XX ст. і мовна практика. *Мовознавство*, 2, 56–61.

- Коць, Т. А. (2015). Морфологічна парадигма іменника в прескрипціях і мовній практиці періодичних видань 40–50-х рр. ХХ ст. *Мовознавство*, 4, 82–88.
- Крымский, А. (1907). *Українська грамати́ка для учеников ви́сших класов гимназій и семина́рий приднепровья в 2 т.* (Т. 2, вып. 1 (уроки I–V)). Москва: Типография Вяч. Ал. Гатцук.
- Кудрицький, Й. Я. (1949). *Українська мова*. Вип. 2. *Синтаксис*. Київ: Радянська школа. Серія: Університет на дому.
- Кулик, Б. М. & Кудрицький, Й. Я. (1939). *Грама́тика української мови*. Ч. 2. *Синтаксис*. Київ: Радянська школа.
- Кулик, Б. М. (1948). *Курс сучасної української літературної мови*. Київ: Радянська школа. Взято з <https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=12168>.
- Левицький, М. (1923). *Українська грама́тика для самонавчання*. Катеринослав, Ляйпціг.
- Лучик, А. А. (2016). Динаміка мовної норми і проблеми кодифікації. *Magisterium. Мовознавчі студії*, 62, 51–55. Взято з http://nbuv.gov.ua/ujrn/magisterium_mov_2016_62_12.
- Масенко, Л. (2004). *Мова і суспільство: постколоніальний вимір*. Київ: ВД «КМ Академія».
- Мойсієнко, А. К. (Ред.). (2013). *Сучасна українська літературна мова: Синтаксис*. Київ: Знання.
- Наконечний, М. (1928). *Українська мова: програма-конспект*. Харків: Рух. Взято з <https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=13080>.
- Німчук, В. В. (2002). *Проблеми українського правопису ХХ – початку ХХІ ст.* Київ.
- Осада, М. (1862). *Грама́тика руского языка*. Львів: Вь печатни Інстутута Ставропігійського.
- Плющ, М. Я. (Ред.). (1994). *Сучасна українська літературна мова*. Київ: Вища школа.
- Ревуцький, В. (Ред.). (1989). *Лесь Курбас у театральній діяльності, в оцінках сучасників*. Балтимор, Торонто: Українське видавництво «Смолоскип».
- Резолюція комісії НКО в справі перевірки роботи на мовному фронті на доповідь тов. Хвилі «Націоналістична небезпека на мовному фронті й боротьба проти неї» (26 квітня 1933 р.). (2005). В Л. Масенко (Ред.), *Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду* (с. 140–143). Київ: ВД «Києво-Могилянська академія».
- Резолюція комісії НКО для перевірки роботи на мовному фронті в справі граматичній. (2005). В Л. Масенко (Ред.), *Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду* (с. 148–152). Київ: ВД «Києво-Могилянська академія».
- Свербілова, Т. & Скорина, Л. (2007). *Українська драма 30-х рр. як модель масової культури та історія драматургії у постатях*. Черкаси.
- Сімович, В. (1919). *Грама́тика української мови: для самонавчання та в допомогу шкільній науці*. Київ, Ляйпціг: Українська накладня.
- Сулима, М. (1928). *Українська фраза. Коротенькі начерки*. Харків: Кооперативне видавництво «Рух».
- Терлак, З. (2004). Синтаксичні кальки в аспекті норми. *Вісник Львівського університету (Серія: Філологічна)*, 34 (II), 493–500.
- Тимченко, С. (1926). *Вокатив і інструменталь в українській мові*. Київ: Українська академія наук.
- Українська мова: Енциклопедія*. (2004). 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана.
- Український правопис*. (1929). Київ: Державне видавництво України. Взято з <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0009938>.
- Український правопис*. (1933). Харків: Радянська школа. Взято з <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0009919>.
- Український правопис*. (1945). Київ: Українське державне видавництво. Взято з <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0010302>.
- Український правопис. Проект*. (1926). Харків: Державне видавництво.

- Харченко, С. В. (2017). *Синтаксичні норми української літературної мови ХХ – початку ХХІ ст.: становлення та кодифікація*. (Дис. доктора філологічних наук, Інститут української мови НАН України). Київ.
- Шевельов, Ю. (2009). Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): стан і статус. В Ю. Шевельов, *Вибрані праці у 2-х книгах*. Книга І. *Мовознавство* (с. 26–280). Київ: ВД «Києво-Могилянська академія».
- Шерех, Ю. (1951). *Нарис сучасної української літературної мови*. Мюнхен: Молоде життя.
- Шульжук, К. Ф. (2004). *Синтаксис української мови*. Київ: ВЦ «Академія».
- Яворська, Г. М. (2000). *Прескриптивна лінгвістика як дискурс: мова, культура, влада*. Київ.
- Ясакова, Н. (2016). *Категорія персональності: природа, структура та репрезентація в українській літературній мові*. Київ: НаУКМА.
- Miklosich, F. (1868–1874). *Vergleichende Grammatik der Slavischen Sprachen*, 4. *Syntaxis*. Wien. Retrieved from <https://archive.org/details/vergleichendegr09miklgoog/page/n373/mode/2up>.

References

- Bahan, M. (2016). Problemy formuvannya ta dotrymannia syntaksychnykh norm ukrayinskoj literaturnoi movy [Problems of the Syntactic Norms Formation and Their Keeping]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka (Filolohichni nauky)* [Scientific papers of Kamianets-Podilsky Ivan Ohiyenko National University (Philological Sciences)], 41, 80–85. Retrieved from <http://rep.knlu.edu.ua/xmlui/handle/787878787/1544> [in Ukrainian].
- Bahmut, Y. A. (Ed.). (1949). *Ukrainska mova*. Vyp. 1. *Leksyka. Fonetyka. Morfolohiia* [The Ukrainian Language. Issue 1: Lexics. Phonetics. Morphology]. Kyiv: Radyanska shkola. Seriya: Universytet na domu. Retrieved from <https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=10747> [in Ukrainian].
- Bevzenko, S. (1991). Istoriia ukrayinskoho movoznavstva. Istoriia vyvchennia ukrayinskoj movy [The History of the Ukrainian Linguistics. The History of the Studying of the Ukrainian Language]. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
- Biletskiy, O., Bulakhovskiy, L., Paradyskiy, O. & Sulyma, M. (1927). *Ukrainska mova* [The Ukrainian Language]. Kharkiv: DVU [in Ukrainian].
- Bilodid, I. K. (Ed.). (1972). *Suchasna ukrayinska literaturna mova: Syntaksys* [The Contemporary Standard Ukrainian Language: Syntax]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Borkovskiy, V. & Kuznetsov, P. (1963). *Istoricheskaya grammatika russkogo yazyka* [The Historic Grammar of the Russian Language]. Moskva: Akademija nauk SSSR [in Russian].
- Bulakhovs'kyy, L. A. (Ed.). (1951). *Kurs suchasnoi ukrayinskoj literaturnoi movy*. T. 1. Vstup. Leksyka. Fonetyka. Morfolohiia. Naholos [The Course of the Contemporary Standard Ukrainian Language. Vol. 1. Introduction. Lexics. Phonetics. Morphology. Stress]. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].
- Dudyk, P. S. & Prokopchuk, L. V. (2010). *Syntaksys ukrayinskoj movy* [Syntaxis of the Ukrainian Language]. Kyiv: VTs “Akademiya” [in Ukrainian].
- Ivchenko, M. (1960). *Suchasna ukrayinska literaturna mova* [The Contemporary Standard Ukrainian Language]. Kyiv [in Ukrainian].
- Kharchenko, S. V. (2017). *Syntaksychni normy ukrayinskoj literaturnoi movy ХХ – pochatku ХХІ ст.: stanovlennya ta kodyfikatsiia* [Syntactic Norms of the Ukrainian Standard Language of the XX – the Beginning of the XXI centuries: Formation and Codification]. Dissertation for the degree of Doctor of Philology. Insnitute for Ukrainian Language The National Academy of Sciences of Ukraine). Kyiv [in Ukrainian].
- Kots, T. (2010). Pro preskryptyvnu i deskryptyvnu normu v hramatytsi [About the prescriptive and the Descriptive Norms in Grammar]. *Kultura slova* [Culture of the Word], 72, 47–55 [in Ukrainian].

- Kots, T. A. (2013). Dynamika hramatychnoi normy [The Dynamics of the Grammatical Norm]. In S. Ya. Yermolenko (Ed.), *Literaturna norma i movna praktyka [A Standard Norm and Speech Practice]* (pp. 137–209). Nizhyn: Vydavnytstvo “Aspekt-polihraf” [in Ukrainian].
- Kots, T. A. (2014). Literaturna norma v preskryptsiiakh kintsia XIX – pochatku XX st. i movna praktyka [The Standard Norm in Prescriptions of the End of XIX – the Beginning of the XX centuries]. *Movoznavstvo [Linguistics]*, 2, 56–61 [in Ukrainian].
- Kots, T. A. (2015). Morfolohichna paradyhma imennyka v preskryptsiiakh i movnii praktytsi periodychnykh vydan 40-50-kh rr. XX st. [The Noun Morphological Paradigm in the Prescriptions and in the Language of the Periodicals of the 40-50th XX century]. *Movoznavstvo [Linguistics]*, 4, 82–88 [in Ukrainian].
- Krymskij, A. (1907). *Ukrainskaja grammatika dlja uchenikov vysshih klassov gimnazij i seminarij prydneprov'ja v 2 t. [The Ukrainian Grammar for the Prydniprov'ya High Schools and Seminaries in two volumes]* (Vol. 2, issue 1 (lessons 1–5)). Moskva: Tipografija Vjach. Al. Gatcuk [in Russian].
- Kudrytskyi, Y. Ya. (1949). *Ukrayinska mova. Vyp. 2. Syntaksys [The Ukrainian Language. Issue 2. Syntax]*. Kyiv: Radyanska shkola. Serii: Universytet na domu [in Ukrainian].
- Kulyk, B. M. & Kudrytskyi, Y. Ya. (1939). *Hramatyka ukrayinskoj movy. Ch. 2 Syntaksys [Grammar of the Ukrainian Language. Part 2. Syntax]*. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].
- Kulyk, B. M. (1948). *Kurs suchasnoj ukrayinskoj literaturnoi movy [The Course of the Contemporary Standard Ukrainian Language]*. Kyiv: Radyanska shkola. Retrieved from <https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=12168> [in Ukrainian].
- Levyts'kyi, M. (1923). *Ukrayinska hramatyka dlja samonavchannia [The Ukrainian Grammar for the Self-Study]*. Katerynoslav, Liaiptsih [in Ukrainian].
- Luchyk, A. A. (2016). Dynamika movnoi normy i problemy kodyfikatsii [The Dynamics of the language Norm and Codification Problems]. *Mahisterium. Movoznavchi studii [Magisterium. Linguistics Studies]*, 62, 51–55. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/ujrn/magisterium_mov_2016_62_12 [in Ukrainian].
- Masenko, L. (2004). *Mova i suspilstvo: postkolonialnyy vymir [Language and Society: Postcolonial Dimension]*. Kyiv: VD “KM Akademiya” [in Ukrainian].
- Miklosich, F. (1868–1874). *Vergleichende Grammatik der Slavischen Sprachen*, 4. *Syntaxis*. Wien. Retrieved from <https://archive.org/details/vergleichendegr09miklgoog/page/n373/mode/2up>.
- Moisiienko, A. K. (Ed.). (2013). *Suchasna ukrainska literaturna mova: Syntaksys [The Contemporary Standard Ukrainian Language: Syntax]*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
- Nakonechnyi, M. (1928). *Ukrainska mova: prohrama-konspekt [The Ukrainian Language: the Programme-Abstract]*. Kharkiv: Rukh. Retrieved from <https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=13080> [in Ukrainian].
- Nimchuk, V. V. (2002). *Problemy ukrainskoho pravopysu XX – pochatku XXI st. [The Problems of the Ukrainian Orthography of the XX – the beginning of the XXI century]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Osadtsa, M. (1862). *Hramatyka ruskoho ʹazyka [Grammar of the Russian Language]*. Lvov: V pyechatyy Ynstututa Stavropyhyiyskoho.
- Pliushch, M. Ya. (Ed.). (1994). *Suchasna ukrayinska literaturna mova [The Contemporary Standard Ukrainian Language]*. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
- Revuts'kyi, V. (Ed.). (1989). *Les Kurbas u teatralnii diialnosti, v otsinkakh suchasnykyv [Les Kurbas in the Theatre Acting and in the Contemporary Appreciations]*. Baltymor, Toronto: Ukrainske vydavnytstvo “Smoloskyp” [in Ukrainian].
- Rezolyutsiia komisii NKO dlia perevirky roboty na movnomu fronti v spravi hramatychniy [Resolution of the NKE Commission for Auditing the Work in the Language Field Grammatical Section].

- (2005). In L. Masenko (Ed.), *Ukrainska mova u XX storichchi: istoriia linhvotsydu [The Ukrainian Language in the XX century: the History of Linguocide]* (pp. 148–152). Kyiv: VD “Kyievo-Mohylianska akademiia” [in Ukrainian].
- Rezolyutsiia komisiii NKO v spravi perevirky roboty na movnomu fronti na dopovid tov. Khvylii “Nationalistychna nebezpeka na movnomu fronti y borotba proty nei” (26 kvitnia 1933 r.). [Resolution of the NKE Commission for Auditing the Work in the Language Field as a Response of Mr. Khvyliia’s Report “Nationalistic Danger on the Language Field and Struggle against It” (26th of April 1933)]. (2005). In L. Masenko (Ed.), *Ukrayinska mova u XX storichchi: istoriia linhvotsydu [The Ukrainian Language in the XX century: the History of Linguocide]* (pp. 140–143). Kyiv: VD “Kyievo-Mohylianska akademiia” [in Ukrainian].
- Sherekh, Yu. (1951). *Narys suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy [An Outline of Modern Literary Ukrainian]*. Myunkhen: Molode zhyttia [in Ukrainian].
- Shevelov, Yu. (2009). *Ukrainska mova v pershii polovyni dvadtsiatoho stolittia (1900–1941): stan i status [The Ukrainian Language in the First Half of the Twenties Century (1900–1941): Its State and Status]*. In Yu. Shevelov, *Vybrani pratsi u 2-kh knykh. Knyha I. Movoznavstvo [Selected Works in Two Volumes. Volume I. Linguistics]* (pp. 26–280). Kyiv: VD “Kyievo-Mohylianska akademiia” [in Ukrainian].
- Shulzhuk, K. F. (2004). *Syntaksy ukrayinskoi movy [Syntax of the Ukrainian Language]*. Kyiv: VTs “Akademiya” [in Ukrainian].
- Simovych, V. (1919). *Hramatyka ukrayinskoi movy: dlya samonavchannya ta v dopomohu shkilni nauksi [Grammar of the Ukrainian Language: for Self-Studying and School-Studying]*. Kyiv, Liayptsig: Ukrainska nakladnyia [in Ukrainian].
- Sulyma, M. (1928). *Ukrainska fraza. Koroteni nacherky [The Ukrainian Phrase. The Sort Essays]*. Kharkiv: Kooperatyvne vydavnytstvo “Rukh” [in Ukrainian].
- Sverbilova, T. & Skoryna, L. (2007). *Ukrainska drama 30-kh rr. yak model masovoï kultury ta istoriia dramaturhii u postatiakh [The Ukrainian Drama of the 30th XX century As a Model of Pop Culture and the History of Dramaturgy Represented by Figures]*. Cherkasy [in Ukrainian].
- Terlak, Z. (2004). Syntaksychni kalky v aspekti normy [Syntactic Tracings from the View of the Norm]. *Visnyk Lvivskoho universytetu (Serii: filolohichna) [Visnyk Of the Lviv University (Series: Philology)]*, 34 (II), 493–500 [in Ukrainian].
- Tymchenko, Ye. K. (1926). *Vokatyv i instrumental v ukrainskii movi [Vokativ and Instrumental in the Ukrainian Language]*. Kyiv: Ukrayinska akademiia nauk [in Ukrainian].
- Ukrainska mova: Entsyklopediia [The Ukrainian Language: Encyclopedia]*. (2004). (pp. 113–115). Kyiv: Vyd-vo “Ukrainska entsyklopediia” im. M. P. Bazhana [in Ukrainian].
- Ukrayinskyi pravopys [The Ukrainian Orthography]*. (1945). Kyiv: Ukrainske derzhavne vydavnytstvo. Retrieved from <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0010302> [in Ukrainian].
- Ukrayinskyi pravopys. Proiekt [The Ukrainian Orthography. The Project]*. (1926). Kharkiv: Derzhavne vydavnytstvo [in Ukrainian].
- Ukrayinskyi pravopys [The Ukrainian Orthography]*. (1929). Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy. Retrieved from <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0009938> [in Ukrainian].
- Ukrayinskyi pravopys [The Ukrainian Orthography]*. (1933). Kharkiv: Radyanska shkola. Retrieved from <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0009919> [in Ukrainian].
- Vashchenko, V. S. (1938). *Hramatyka ukrainskoi movy. Ch. 2. Syntaksa [Grammar of the Ukrainian Language. Issue 2. Syntax]*. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].
- Vykhovanets, I. R. (1993). *Hramatyka ukrainskoi movy. Syntaksy [Grammar of the Ukrainian Language. Syntax]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

- Yasakova, N. (2016). *Kategoriia personalnosti: pryroda, struktura ta reprezentatsiia v ukrayins'kii literaturnii movi* [The Category of Personality: peculiarity, structure and representation in the Ukrainian Standard Language]. Kyiv: NaUKMA [in Ukrainian].
- Yavorska, H. M. (2000). *Preskryptyvna linhivistyka yak dyskurs: mova, kultura, vlada* [Prescriptive Linguistics as Discourse: Language, Culture, Power]. Kyiv [in Ukrainian].
- Yermolenko, S. Ya. (2013). Dyferentsiini oznaky literaturnoi movy [Differential Features of the Standard Language]. In S. Ya. Yermolenko (Ed.), *Literaturna norma i movna praktyka* [A Standard Norm and Language Usage] (pp. 6–19). Nizhyn: Vydavnytstvo “Aspekt-polihraf” [in Ukrainian].
- Zahnitko, A. (2020). Typolohiia formalnykh, semantychnykh i funktsiyno-komunikatyvnykh vyiaivh vokatyva [Typology of formal, semantic and functional-communicative phenomena of the vocative]. *Slavica Wratislaviensia*, 172, 131–142 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.19195/0137-1150.172.12>
- Zahrodskyyi, A. O. (1946). *Hramatyka ukrainskoi movy. Ch. II. Syntaksys* [Grammar of the Ukrainian Language. Issue II. Syntax]. Kyiv, Moskva [in Ukrainian].
- Zhovtobryukh, M. A. (1991). *Narys istoriï ukrayinskoho radyanskoho movoznavstva (1918–1941)* [Essays in the History of the Ukrainian Soviet Linguistics (1918–1941)]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

Abstract

Natalia Kobchenko

VOCATIVE AND NOMINATIVE AS AN APPELLATION: THE LANGUAGE NORM FORMATION IN THE SOVIET PERIOD

Background. The authors of Ukrainian grammar books published before 1933 were consentient that appellation expressed by a noun requires the use of the vocative case only. In 1933, new People’s Commissar of Education of the USSR V. Zatonskyi formed the commission ‘for auditing the work on the language front’. On the 26th of April, the Commission adopted several resolutions, among which there was the provision to review scholar and didactic books to reveal ‘nationalistic deformation’. After they had been made public, in the Soviet handbooks for higher and secondary education, one can find a statement that the ‘vocative form’ is used to express appellation. However, the “nominative case” can also occasionally perform this function.

Purpose. The purpose of this paper is to compare the morphological variability of appellation expressing codified in the Soviet handbooks and the accurate appellation expressing in dramas of the 1920s – 30s of the XX century. To find out the presence or absence of the pragmatic differences between vocative and nominative in this function is in the focus of our analysis as well.

Methods. The methodological base of research is the discourse-analytical approach, within we compound discourse analysis method (to describe the designing new syntactic norm in the linguistic-didactic discourse of the end of the 1930s – the beginning of the 50s) and content-analysis method (to find out the real means of expressing appellation in social realists' dramas of the 1920s – 30s of the XX century).

Results. Theory about vocative as non-case and legitimization of the term 'called form (vocative form)' to denote it became dominant in all Soviet Ukrainian language handbooks for secondary and higher education. There are no remarks about another qualification in this grammatical category in the analyzed handbooks, and it evidences the monologue style of the Soviet linguistic-didactic discourse. The authors of these handbooks codify a double language norm to express an appellation – the vocative form and the nominative case. The thesis about nominative as a means to denote an appellation is usually formulated in the way of a superficial remark that may be apprehended by a recipient as upon the table fact.

The study of the morphological manifestation of appellations in the drama of late 1920–30s created by the authors transmitting the official party ideology proves that vocative case predominates. Nominative to denote appellation has mainly a pragmatic effect or is one of the means of creating characters. Moreover, only in O. Korniychuk's plays the use of morphological forms of appellations does not follow any regularities.

Discussion. Spreading the nominative case to denote appellation in modern colloquial speech is conditioned by the complex of factors. On the one hand, it is a loosening of language norm in Soviet handbooks and on the other hand, it is the fact that morphological forms of vocative and nominative in plural nouns and singular nouns of neutral gender are homonymous. However, this thesis is needed verification on more comprehensive language material that represents different functional styles of the Ukrainian language.

Keywords: vocative, nominative, appellation, language norm, syntactic norm, linguistic-didactic discourse.

